

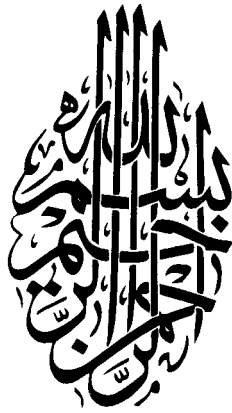
گنجینه تارنخ ادبیات
کودک و نوجوان

محمود مصطفی السکندر

منو کطفال
الآ

۱۳۵۰

گنجینه تاریخ ادبیات کودکان و نوجوان

شکستنی الاطفال

محمود مفتاح الملك مازندرانی

به کوشش: نرگس پدram

سرشناسه : مازندرانی، محمود بن یوسف - ۹۱۶ - ۱۱۳۵ق.
عنوان و نام پدیدآور : مثنوی الاطفال / محمود مفتاح الملک مازندرانی ؛ گردآورنده سیدعلی کاشفی
خوانساری ؛ به کوشش ترکس پدram.
مشخصات نشر : تهران : مدرسه - ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری : ۱۳۸۴ ص. ۵/۱۴ × ۵/۲۱ س.م.
فروست : گنجینه تاریخ ادبیات کودک و نوجوان ۲.
شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۸۰۱۶۵-۰
وضعیت فهرست نویسی : فیبا
موضوع : داستان‌های کوتاه فارسی -- قرن ۱۳ق.
Short stories - Persian -- 19th century
موضوع : ادبیات کودکان و نوجوانان -- متون قدیمی تا قرن ۱۴
Children's literature -- Early works to 20th century
شناسه افزوده : پدram ترکس - ۱۳۵۰ - گردآورنده
شناسه افزوده : کاشفی خوانساری، سیدعلی، ۱۳۵۰ - گردآورنده
شناسه افزوده : Kashi Khansari, Ali
شناسه افزوده : سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. انتشارات مدرسه برهان
رده بندی کنگره : ۱۳۹۷/۵/۳۳۳۳۳۳ PIRV
رده بندی دیویی : ۵/۸۹۳
شماره کتابشناسی ملی : ۵۱۳۲۷۸۴

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی / وزارت آموزش و پرورش
مجموعه گنجینه تاریخ ادبیات کودک و نوجوان ۲/
مثنوی الاطفال

دبیر مجموعه: سیدعلی کاشفی خوانساری
نویسنده: محمود مفتاح الملک مازندرانی
پژوهشگر: ترکس پدram
ویراستار: هاله سینایی نویندگانی

مدیر هنری: احمد قائمی مهدوی
طراحی یونیرم جلد: کوروش پارسا نژاد
صفحه آرا: سعید بهرامی دارستانی
چاپ اول: ۱۳۹۷ / شمارگان چاپ اول: ۱۰۰۰ نسخه / لیتوگرافی: خجسته
چاپ و صحافی از: چاپ خجسته / حق چاپ محفوظ است / ISBN 978-964-08-1468-0

نشانی: تهران خیابان سپهبد قمری پل کریمخان زند
کوچه شهید محمود حقیقت طبله شماره ۸
تلفن: ۸۸۸-۱۳۲۴۰۹ دورنویس (فاکس): ۸۸۹-۳۸۰۹

MadresehPub

MadresehPub

www.madresehpub.ir

فهرست

مقدمه ناشر / ۷

پیشگفتار دبیر مجموعه / ۹

نقد و بررسی مثنوی الأطفال / ۱۳

مقدمه / ۱۳

پیشینه باز نشر متون کهن برای کودکان در ایران / ۱۵

زندگی نامه مفتاح الملك / ۱۶

بررسی مثنوی الأطفال / ۱۷

مقدمه مثنوی الأطفال / ۱۸

مؤخره مثنوی الأطفال / ۲۰

نسخه مبنا / ۲۲

حکایات مثنوی الأطفال / ۲۴

تصویرگری مثنوی الأطفال / ۳۱

نگار دانش و مقایسه آن با مثنوی الأطفال / ۳۸

بررسی نگار دانش / ۴۱

جمع بندی / ۵۰

فهرست منابع / ۵۱

نسخه کامل مثنوی الأطفال / ۵۷

* مقدمه ناشر *

انتشار نخستین کتاب‌ها برای کودکان و نوجوانان در ایران به دوره قاجار بازمی‌گردد و به همین دلیل شناخت و بررسی این آثار از جهات مختلف ادبی، تاریخی و اجتماعی ضروری است؛ از این رو با توجه به رسالت سازمانی انتشارات «مدرسه برهان» در تأمین نیازهای پژوهشی در زمینه تعلیم و تربیت، طرح مجموعه کتاب‌هایی در این زمینه به تصویب رسید تا نخستین و مؤثرترین آثار و پدیدآورندگان کتاب‌های کودک در ایران معرفی شود.

در این طرح همچنین در کنار کتاب‌هایی که کودکان و نوجوانان را مخاطب خود قرار داده‌اند، کتاب‌ها و رساله‌هایی که در آن دوره، درباره کودکان و مسائل آن‌ها (آموزش، ادبیات و...) برای بزرگسالان منتشر شده است، معرفی و بازنشر خواهد شد.

امید است که این مجموعه برای پژوهشگران، مدرسان و مؤلفان این حوزه کاربردی و مفید واقع شود و راه را برای پژوهش‌های پربارتر هموار سازد.

* پیشگفتار دبیر مجموعه *

اهمیت جست‌وجوهای تاریخی و تحلیل یافته‌های آن در تمام زمینه‌های پژوهشی امری بدیهی است. برخلاف باور جاری، ادبیات کودک و نوجوان نوین ایران، نه از دوره پهلوی بلکه از دوره قاجار و عصر ناصری آغاز شده است و با وجود اینکه نزدیک به ۲۵۰ سال از انتشار نخستین کتاب‌های کودک و نوجوان به زبان فارسی می‌گذرد، تاکنون برای باز نشر و تحلیل نخستین آثار این حوزه اقدام روشمندی صورت نگرفته است. گفتنی است اهمیت بررسی و باز نشر چنین آثاری نیز این است که هر یک از این آثار به سهم خود آغازگر انتشار گونه‌ای از کتاب‌های کودکان و نقطه عطفی در نشر کتاب‌های فارسی بوده‌اند.

این خلأ چنان پررنگ بوده که بسیاری از مورخان ادبی دوره پهلوی و پس از آن، آغاز انتشار کتاب‌های کودک و نوجوان را در ایران دهه‌های ۲۰ یا ۳۰ دانسته‌اند. در این میان شاید مرتبط‌ترین و متناسب‌ترین نهادی که همواره به این حوزه توجه و اهتمام داشته، وزارت آموزش و پرورش و زیرمجموعه‌های آن باشد؛ چراکه:

- بیشتر کتاب‌های کودک و نوجوان دوره قاجار ماهیت آموزشی داشته‌اند و در تاریخ و سیر تحولات آموزش و پرورش، نقشی اساسی ایفا کرده‌اند.

- متولی مجوز انتشار، ثبت و آرشیو کتاب در بیشتر سال‌های بازه زمانی مورد بررسی، وزارت معارف (آموزش و پرورش) بوده است و قاعدتاً باید کامل‌ترین

اطلاعات و اسناد را در این سازمان جست و جو کرد.
- مهم ترین نهاد متولی کودکان و نوجوانان و خواندنی های آنها هنوز هم وزارت آموزش و پرورش است.

با توجه به توضیحات مزبور، پیشنهاد چاپ و باز نشر چنین آثاری با انتشارات «مدرسه برهان» در میان گذاشته شد. گفتنی است «مدرسه برهان»، ناشر تخصصی وزارت آموزش و پرورش در معاونت پژوهش و برنامه ریزی درسی و متولی تأمین منابع مطالعاتی و آموزشی آموزگاران و پژوهشگران عرصه تعلیم و تربیت است که خوشبختانه با استقبال آن از پیشنهاد یادشده، مقرر شد کتاب های برگزیده کودکان و نوجوان ایرانی که تا پایان دوره قاجار (۱۳۲۴ ه. ق - ۱۳۰۴ ه. ش - ۱۹۲۵ م) در ایران یا خارج از ایران منتشر شده اند، ضمن بررسی و تحلیل، از نو تجدید چاپ شوند.
گفتنی است در گزینش کتاب ها برای باز نشر به ملاک هایی چون تقدم تاریخی، پیشرو و ابداعی بودن، ارزش های ادبی، تأثیر گذاری اجتماعی، فرهنگی و... توجه شده است.

بدیهی است از آنجا که هدف این مجموعه، بررسی تاریخ نشر و کتاب های تأثیرگذار اجتماعی است، طرح دربرگیرنده رساله ها، اشعار و آثاری نخواهد بود که به صورت دست نویس از آن دوران باقی مانده اند و در محدوده تاریخی مورد نظر در قالب کتاب و نشریه منتشر نشده اند.

افزون بر موارد پیش گفته، درباره کمیت و گستردگی کتاب های کودکان قاجاری منتشر شده در ایران نیز متأسفانه اطلاعات کامل و جامعی در دست نیست.

با این حال مجموع کتاب‌های چاپ سربی دوره اول و دوم و همچنین کتاب‌های سنگی این دوره، حدود ۳۰۰۰ عنوان تخمین زده می‌شود که براساس اطلاعات موجود حدود ۱۵ درصد از این تعداد یعنی حدود ۳۰۰ عنوان کتاب کودک و نوجوان (کتاب‌های بچه‌خوانی، یعنی نشر کتاب‌ها و متون قدیمی، به‌علاوه کتاب‌های تألیفی و ترجمه معاصر) بوده است. همچنین به این تعداد باید کتاب‌های کودک و نوجوان فارسی را نیز که در آن دوران خارج از مرزهای ایران در هندوستان، افغانستان، ترکیه، آذربایجان، گرجستان و... فعلی چاپ شده، افزود که تعداد تقریبی این کتاب‌ها نیز ۵۰ عنوان است.

افزون بر این، تعداد کتاب‌های کودک و نوجوان غیرفارسی را که از دوره محمدشاه قاجار تا پایان سلطنت قاجار به خط یا زبان‌های عبری، راشی، ارمنی، آشوری، ترکی یا خطوط ابداعی، کردی، گیلکی و... در ایران منتشر شده‌اند، می‌توان ۵۰ عنوان تخمین زد. مجموع کتاب‌های کودک و نوجوان این دوره را نیز می‌توان ۴۰۰ عنوان تلقی کرد که در این طرح به تدریج کتاب‌های تأثیرگذار و برجسته آن شناسایی و معرفی خواهد شد.

درباره پیشینه طرح نیز باید افزود که تاکنون هیچ‌گونه تلاش منسجم و تعریف‌شده‌ای برای بازنشر چنین آثاری صورت نگرفته است و ناشرانی که به بازنشر کتاب‌ها و رساله‌های قدیمی توجه دارند (میراث مکتوب، میراث فرهنگی، کتاب‌خانه ملی، آستان قدس، کتاب‌خانه مجلس) و همچنین ناشران بزرگ و دولتی فعال در عرصه کودک و نوجوان (کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان،

مدرسه، تربیت، علمی و فرهنگی، به نشر، سورۀ مهر، بوستان کتاب (...)) هیچ يك تاکنون طرح و برنامه ای در این زمینه نداشته اند.

گفتنی است مجموع کتاب های كودك و نوجوان بازنشر شده از دورۀ قاجار از ده عنوان فراتر نمی رود که برخی از این آثار برگرفته از مطبوعات اند مانند حکایت «پیر و جوان و درك بهار»؛ برخی برگرفته از نسخه های خطی و منتشر نشده اند مانند «قصه های استاد» و مابقی نیز اغلب بدون مقدمه های جامع و تحلیلی هستند. با توجه به توضیحات پیش برای بازنشر آثار در مجموعه حاضر تلاش شده که تا حد امکان از همکاری و همراهی پژوهندگان فعال در این عرصه استقبال شود.

همچنین تلاش شده تا مقدمه ای جامع و تحلیلی، دربرگیرندۀ اطلاعات کتاب شناختی و نشر، معرفی نویسنده و سایر پدیدآوردندگان، تحلیل محتوای متن و بررسی تصاویر کتاب، اشاره به جایگاه تاریخی و اجتماعی اثر و تأثیر آن بر مخاطب و... برای هر کتاب نگاشته شود.

در پایان لازم می دانم که از مدیر ارجمند و محقق انتشارات «مدرسه برهان»، جناب آقای حمیدرضا شاه آبادی، اعضای شورا، مدیر هنری، ویراستاران و مؤلفان مجموعه صمیمانه سپاسگزاری نمایم. امید که بازنشر این کتاب ها برای مورخان، دانشگاهیان، آموزگاران، نویسندگان، منتقدان، کتاب داران، روزنامه نگاران و... مفید واقع شود.

سید علی کاشفی خوانساری
زمستان ۱۳۹۶

نقد و بررسی مثنوی الأطفال

* مقدمه *

امروزه بازنویسی‌ها و بازآفرینی‌های متون کهن برای کودکان و نوجوانان، بخش مهم و عمده‌ای از کتاب‌های کودکان را تشکیل می‌دهند. پرسش اینجاست که در ادبیات کودک نوین ایران که پس از گسترش صنعت چاپ شاهد آن هستیم، نخستین بازنویسی‌ها چه زمانی و با همت چه کسانی پدید آمده‌اند؟

نخستین نکته‌ای که باید بدان توجه کرد، این است که گزینش داستان‌های مناسب و جذاب متون ادبی برای کودکان و نوجوانان، موضوعی قدیمی است؛ چراکه تنها کمی پس از شروع چاپ کتاب‌های فارسی در ایران (هم‌زمان با چاپ کتاب‌های «بچه‌خوانی» در اواخر حکومت محمدشاه و اوایل دوره ناصری) چاپ کتاب‌های برگرفته از آثار ادبی برای کودکان نیز آغاز شد که البته این کتابچه‌ها را نمی‌توان بازنویسی محسوب کرد.

طبق یافته‌های به دست آمده حاصل نخستین تلاش‌ها در زمینه گزینش متون کهن برای کودکان دو کتاب نگار دانش و مثنوی الأطفال است که در ادامه به تفصیل معرفی خواهند شد. البته باید افزود که بازنویسی، معنایی فراتر از گزینش متن دارد و از این رو باید نخستین بازنویسی‌ها را در دوره احمدشاه قاجار جست. حتی مجموعه سه جلدی

اخلاق اساسی که با همت «شیخ محمدعلی کاتوزیان
 طهرانی» و براساس داستان‌های کلیله و دمنه، مرزبان‌نامه
 و بوستان سعدی در سال‌های ۱۳۲۹ تا ۱۳۳۲ ه. ق منتشر
 شده است، به جز جلد بوستان آن که به نثر بازنویسی شده،
 چندان مصداق بازنویسی یا حتی ساده‌نویسی کودکانه
 محسوب نمی‌شود.

* پیشینه بازنشر متون کهن *

برای کودکان در ایران

قدیمی‌ترین کتاب‌شناسی ایران که سراغ داریم،
 فهرست معتمدالدوله است. این فهرست دربرگیرنده تمام
 کتاب‌هایی است که تا سال ۱۲۸۲ در تهران منتشر شده
 است. در بخش «بچه‌خوانی» این فهرست به کتابچه‌هایی
 مانند یوسف و زلیخا، لیلی و مجنون و شیوین و فرهاد
 برمی‌خوریم که هیچ يك نام پدیدآور ندارند و به
 معنای امروزی، بازنویسی و حتی گزینش نیز محسوب
 نمی‌شوند.

دومین کتاب‌شناسی قدیمی موجود، کراسه‌المعی،
 فهرستی خطی از کتاب‌های چاپ ایران است که میرزا
 غلام‌حسین خان ادیب ملقب به «افضل‌الملک» آن را در
 سال ۱۳۱۲ ه. ق با نظارت محمدحسن خان اعتمادالسلطنه،
 وزیر انطباعات، منتشر کرده است. این فهرست ۲۲۴
 عنوان کتاب را ذیل ۲۳ گروه نام می‌برد. در این
 طبقه‌بندی ادبیات کودک و نوجوان و کتب بچه‌خوانی

جایی ندارند، کتاب‌های کودکان ذیل قصص و حکایات طبقه‌بندی شده‌اند و در آن کتابی که تلخیص و ساده‌سازی متون کهن برای کودکان باشد، به چشم نمی‌خورد. گفتنی است قدیمی‌ترین کتاب گزینش متون کهن برای کودکان، خارج از مرزهای ایران منتشر شده است. این کتاب که نگار دانش نام دارد، گزینشی از داستان‌های کلیله و دمنه برای کودکان است. در ایران نیز نخستین نمونه، مثنوی الأطفال است که درك ارزش و جایگاه تاریخی آن نیازمند آشنایی با نگار دانش است؛ به همین دلیل در بخش‌های بعد هر دو اثر به تفصیل معرفی و بررسی خواهند شد.

* زندگی نامهٔ مفتاح‌الملک *

میرزا محمودخان مازندرانی، ملقب به «مفتاح‌الملک و رموز»، در سال ۱۲۶۵ه.ق در تهران متولد شد و در سال ۱۳۳۵ه.ق (دی‌ماه ۱۲۹۵ه.ش) در سن ۷۵ سالگی در تهران درگذشت. مفتاح‌الملک مازندرانی تبار بود و پدر و اجدادش همگی در دربار قاجاریان سمت‌هایی داشتند. وی تأدیب الأطفال، نخستین کتاب خود را در ۳۲ سالگی منتشر کرد و تا پایان عمر شش کتاب دیگر نیز نگاشت. مثنوی الأطفال سومین کتابی است که مفتاح‌الملک برای کودکان ایرانی نوشت. وی از مؤسسان «انجمن معارف» بود و پس از ورود به این انجمن، «مدرسهٔ افتتاحیه» را

تأسیس کرد. سردبیری معارف، روزنامهٔ این انجمن نیز از دیگر فعالیت‌های وی بوده است. به طور کلی مفتاح‌الملک پنج کتاب برای کودکان و سه کتاب نیز برای بزرگسالان نگاشته است. آثار کودک وی عبارت‌اند از:

تأدیب الأطفال (۱۲۹۳ ه. ق.)

الف و بای مصور (۱۳۰۳ ه. ق.)

مثنوی الأطفال (۱۳۰۹ ه. ق.)

تعلیم الأطفال (۱۳۲۲ ه. ق.)

خلاصه التواریخ (۱۳۲۵ ه. ق.).

گفتنی است مفتاح‌الملک در زمان انتشار مثنوی الأطفال ۲۸ ساله بوده و نسبت به زمان تألیف تأدیب الأطفال جایگاه اجتماعی والاتری داشته است. چند ماه پس از فوت پدر مفتاح‌الملک، دوازدهمین فرزند او نیز متولد می‌شود و وی در این دوران نایب اول وزارت امور خارجه بوده است. مفتاح‌الملک همچنین در زمان انتشار چهارمین کتاب خود که سومین کتاب وی برای کودکان محسوب می‌شد، نشان‌هایی از دولت‌های ایران، عثمانی، روسیه و جایگاهی ویژه میان مقامات دولتی داشته است.

* بررسی مثنوی الأطفال *

مثنوی الأطفال در سال ۱۳۰۹ توشقان‌نیل (سال چهارم از دوازده سال ترکی) برابر با سال ۱۲۷۰ ه. ش در ۳۲۷ صفحهٔ پانزده سطری با جدول و رکابه در دارالخلافهٔ ناصری چاپ سنگی شده است. خطاط کتاب، حاجی

محمدرضا، متخلص به «صفا» و ملقب به «سلطان‌الکتاب»،
فرزند مرحوم حاجی میرزا حبیب‌الله محلاتی، متخلص به
«خاقانی» است. تصاویر کتاب نیز کار «مصطفی» است.
کتاب در صفحات دو، سه و پنج سرلوح مصور و در
برخی صفحات نیز حاشیه دارد که گویی توضیح معنای
برخی واژگان دشوار اشعار است. همچنین در صفحه مقابل
صفحه ۳۲۵، تصویری از مفتاح‌الملک با امضای شخصی
به نام «موسی» دیده می‌شود. در آخرین صفحه کتاب نیز
مُهر بیضی‌شکل اعتمادالسلطنه به چشم می‌خورد که به شرح
زیر حق چاپ کتاب را به مدت ده سال به مفتاح‌الملک
داده است:

هو الله تعالی

چون جناب فخامت نصاب مفتاح‌الملک، نایب
اقل وزارت جلیله خارجه، مُرتَّب و مؤسس و
مبتکر این کتاب مثنوی الأطفال شده‌اند تا ده
سال دیگر غیر از جناب معزی‌الیه احدی حق
طبع و انتشار آن را ندارد و اگر کسی مباشر
طبع و انتشار آن بشود از جانب وزارت
جلیله انطباعات مسئول و مؤاخذ خواهد بود.
اعتمادالسلطنه

* مقدمة مثنوی الأطفال *

مفتاح‌الملک در مقدمه سه صفحه‌ای این کتاب، پس
از مدح ناصرالدین‌شاه و صدراعظم وی، امین‌السلطان،
درباره فعالیت‌های خود در امور مرتبط با مدارس و

تألیف کتاب‌های درسی چنین می‌نویسد:

از آنجا که خدمت در نظام عالم و تهیه اسباب
آسایش بنی آدم به مقتضای رعایت فنون ثلاثه
حکمت عملی بر هر فردی از افراد انسان به قدر
مقدور واجب و لازم عقلی و انتشار علوم و صنایع
و تسهیل و تکمیل قواعد و اوضاع تعلیم و تعلم
برای این منظور از اهمّ امورات است و در این
زمان سعادت اقتران [...] عقلا و هوشمندان مملکت
در مهد امن و امان غنوده و برای حصول این
مقصود دامن همت به کمر استوار فرموده‌اند و از
برای تکمیل هر قسم علوم و صنایع و تسهیل امر
تعلیم و تعلم چه بسیار مدارس دولتی و ملتی ایجاد
و دایر شده است. این بنده بی بضاعت ابن یوسف
محمود الملقب به مفتاح الملك که ابا عن جد از
خانه‌زادان خاص و خدمت‌گزاران با اختصاص این
دولت جاوید آیت علیّه است نیز با عدم بضاعت
و با اینکه از این عوالم خارج است به قدر حالت
خود برای خدمت به دولت و ملت و ابنای وطن
گاهی اظهار حیاتی می‌نماید که گفته‌اند:

از ایشان نیستی میگو از ایشان	پریشان نیستی میگو پریشان
------------------------------	--------------------------

وی همچنین درباره سوابق خود در این زمینه می‌نویسد:
چنان‌که به اقتضای مناسبت شغل و خدمت
مرجوعه به خود چند سال قبل برای مخابرات
مرموزه و محرمانه تلگرافی کتاب ناسخ‌الرموز و

دزم محمودی را تصنیف و چاپ نموده منتشر و
متداول ساخت و برای خدمت به ابنای وطن و
تسهیل امر تعلیم و تعلم اطفال مبتدی نیز کتاب
تأدیب الأطفال و الف و بای مصور را مرتب و
تألیف و چاپ نمود.

مفتاح الملك در صفحه چهارم نیز درباره انگیزه نگارش
و تألیف کتاب می نویسد:

این اوقات هم از کتاب مستطاب مثنوی معنوی
مولینا جلال الدین محمد بلخی رومی (قدس سره)،
قطر آنچه را که صورت ظاهر حکایات و تمثیلات
و به فهم اطفال نزدیک و مناسب حال آنها بود،
انتخاب کرده و کتابی مسمی به مثنوی الأطفال
ترتیب داده و برای مزید شوق اطفال به بعضی
تصاویر مناسبه نیز مصور ساخته اینک به طبع
می رساند تا منافع و فواید آن عام شود و ابنای
وطن از آن بهره مند و کامیاب گردند.

با توجه به موارد پیش، نکته درنگ پذیر، تغییر
روش مفتاح الملك در مقدمه مثنوی الأطفال نسبت به
تأدیب الأطفال است؛ چراکه وی، برخلاف نخستین اثر
خود در مثنوی الأطفال برای مدح شاه و امین السلطان
بسیار کوشیده است.

* مؤخره مثنوی الأطفال *

مفتاح الملك در پایان کتاب خود مؤخره ای را در
صفحات ۳۰۴ تا ۳۲۰ با این عنوان تدوین کرده است:

«مجملی از شرح حال مُرتَّب و مؤسس این کتاب مستطاب است که در اینجا به رسم یادگار تذکره لاولی ابصار درج می‌شود» اما این مؤخره بیشتر دربارهٔ میرزا یوسف حکیم نوری است که چند ماه پیش از انتشار این کتاب از دنیا رفته است. وی در نوشتهٔ خود، مندرجات مجمع‌الفصحا و منتظم ناهری را دربارهٔ پدرش عیناً نقل کرده و توضیحاتی نیز بر آن افزوده است. صفحات ۳۱۵ به بعد نیز دربارهٔ شرح پیشرفت‌ها و افتخارات اداری و دولتی مفتاح‌الملک است. امضای این مؤخره نیز چنین است: «خانه‌زاد این دولت جاوید آیت، مفتاح‌الملک محمود».

گفتنی است در صفحهٔ ۳۲۱ کتاب تصویری از مفتاح‌الملک به قلم «موسی» کار شده و در پنج صفحهٔ بعد نیز فهرست کتاب درج شده است و پس از آن نویسنده دربارهٔ نقش خود در تدوین کتاب چنین نوشته است:

مخفی نماناد که حقیر در مقابله و تصحیح این کتاب و تطبیق اشعار آن با نسخ عدیده آنچه لازمهٔ سعی و اهتمام بود به عمل آورده و خود به‌نفسه کمال مراقبت را کرده که این نسخه صحیح و بی‌غلط چاپ شود، ولی وضع کار و حالت چاپ‌خانه به طوری است که حصول این مقصود برای احدی امکان ندارد و هرکس مباشر طبع کتابی شده و مقید به صحت آن بوده است، این مطلب بر او واضح است و خواهد بود که حقیر چه زحمت‌ها در تصحیح این نسخه کشیده تا به این درجه از چاپ بیرون آمده است. مفتاح‌الملک محمود

همچنین باید افزود که مفتاح‌الملک روی جلد و در

مقدمه کتاب برای اشاره به نقش خود از واژگان «مؤسس»،
 «مُرتَّب» و «مُنتَخِب» بهره گرفته است. در پایان کتاب و در
 صفحه ۳۲۷ نیز شعر زیر دربارهٔ مثنوی الأطفال و تاریخ
 چاپ آن درج شده که شاعر آن معرفی نشده است:

لکاتبه فی التاریخ

الحق که کتاب مثنوی الأطفال	گنجی است که از علم بود ملامال
از پند و نصیحت وز انواع حکم	هرگونه حکایات و روایات امثال
ترتیب پسندیده تصاویر بدیع	ایجاز حکایت بدون اخلال
عام است منافعش به هر خردبزرگ	هم مردم عامی و هم ارباب کمال
این وضع بدیع و تازه وین نکته بکر	هرگز نرسیده بود کس رابه خیال
از حضرت مفتاح شد این مسئله کشف	مفتاح فتوح اوست اندر هر حال
هر قسم رموز و مشکلات از وی حل	گردیده و ممکن شده انواع محال
یارب توبه فضل خویش افزونش کن	هم دولت و عمر و سروری و اقبال
حل کن همه مشکلات او را از غیب	چونان که نموده‌ای تو او را حلال
در سال هزار و سیصد و نه از هجر	بنوشت صفا کتاب آن نیک خصال
پرسیدم از آن جناب تاریخ و بگفت	بنویس کتاب مثنوی الأطفال

۱۳۰۹

* نسخه مبنا *

نکته مهم دربارهٔ مثنوی الأطفال این است که نسخه مبنا
 آن، نسخه مرسوم مثنوی مشهور به نسخه قونیه یا نیکلسون
 نیست، بلکه با مطابقت‌های انجام شده میان این نسخه و

نسخه‌های چاپ سنگی مثنوی در کتاب‌خانه زنده‌یاد دکتر
اصغر مهدوی به نظر می‌رسد نسخه مبنا، نسخه مثنوی چاپ
سنگی سال ۱۲۹۸ ه.ق باشد؛ چراکه تمام ابیات و حتی
واژگان آن با این نسخه هماهنگ است.

گفتنی است نسخه یادشده به خط نسخ است و کاتب
آن «محمدباقر موسوی امامی اصفهانی»، عامل چاپ آن
«محمدطاهر مستوفی کاشانی» و بانی چاپ یا ناشر آن
نیز «محمدرحیم خان علاءالدوله» است. این نسخه ۸۱۹
صفحه‌ای دربرگیرنده شش دفتر مثنوی در یک مجلد با
صفحه عنوان، رکابه، جدول و حاشیه‌نویسی است و قطع
آن نیز ۲۴*۵/۲۱ سانتی‌متر است.

نکته جالب دیگری که ضمن مطابقت نسخه‌ها با
یکدیگر یافت شد، این است که ظاهراً پیش از آن نیز
شخص دیگری چنین مطابقتی انجام داده است؛ چراکه
بسیاری از ابیاتی که از مثنوی معنوی انتخاب شده و در
مثنوی الأطفال نیز آمده است، در مثنوی معنوی چاپ
سنگی کتاب‌خانه دکتر مهدوی با علامت قرمز مشخص
شده است. حتی این احتمال نیز دور از ذهن نیست که
دقیقاً همین نسخه‌ای که امروز در کتاب‌خانه دکتر مهدوی
موجود است، پیش از آن متعلق به مفتاح‌الملک بوده باشد.
گفتنی است در این نسخه با نسخه قونیه و دیگر نسخ
چاپ سنگی موجود در کتاب‌خانه تفاوت‌هایی در ابیات
و کلمات دیده می‌شود، مانند بیت پانزدهم از حکایت
«مرد بقال و طوطی» که در نسخه قونیه چنین آمده است: